

Hram Vaznesenja Gospodnjeg sa ikonostasom, historijski spomenik

Status spomenika -> **Nacionalni spomenik**

Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika, na osnovu članka V. stavak 4. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini i članka 39. stavak 1. Poslovnika o radu Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika, na sjednici održanoj od 2. do 4. rujna 2013. godine u Sarajevu, donijela je

O D L U K U

I

Historijski spomenik – Hram Vaznesenja Gospodnjeg sa ikonostasom u Gračanici proglašava se nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: nacionalni spomenik).

Nacionalni spomenik se nalazi na prostoru označenom kao k.č. 3068 (novi premjer), što odgovara k.č. 15/38 (stari premjer), posjedovni list broj 2069, z.k. uložak broj 2521, k.o. Gračanica, općina Gračanica, Federacija Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina.

Na nacionalni spomenik primjenjuju se mjere zaštite utvrđene Zakonom o sprovedbi odluka Povjerenstva za zaštitu nacionalnih spomenika, uspostavljene prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini ("Službene novine Federacije BiH", br. 2/02, 27/02, 6/04 i 51/07).

II

Vlada Federacije Bosne i Hercegovine (u daljnjem tekstu: Vlada Federacije) dužna je osigurati pravne, znanstvene, tehničke, administrativne i finansijske mjere za zaštitu, konzervaciju, restauraciju i prezentaciju nacionalnog spomenika.

Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika (u daljnjem tekstu: Povjerenstvo) utvrdit će tehničke uvjete i osigurati finansijska sredstva za izradu i postavljanje informacijske table s osnovnim podacima o spomeniku i odluci o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom.

III

U cilju **trajne zaštite** nacionalnog spomenika na prostoru koji je definiran u točki I, stavak 2. ove odluke, utvrđuju se sljedeće mjere zaštite:

- dozvoljeni su isključivo istraživački, konzervatorsko-restauratorski, radovi na redovitom održavanju, kao i radovi koji će osigurati održivu uporabu spomenika, uključujući i radove čiji je cilj prezentacija spomenika, uz odobrenje federalnog ministarstva nadležnog za prostorno uređenje i uz stručni nadzor nadležne službe zaštite naslijeđa na razini Federacije Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu: nadležna služba zaštite).

Utvrđuju se sljedeće **mjere zaštite za zidno slikarstvo i ikonostas** (u daljem tekstu: pokretno naslijeđe):

- Vlada Federacije osigurat će odgovarajuće fizičke i tehničke uvjete za čuvanje pokretnog naslijeđa,
- sve intervencije na pokretnom naslijeđu treba izvršiti stručno lice, uz elaborat koji odobrava federalno ministarstvo nadležno za kulturu (u daljnjem tekstu: ministarstvo nadležno za kulturu) i stručni nadzor nadležne službe zaštite,
- izlaganje i ostali vidovi prezentacije pokretnog naslijeđa na području Bosne i Hercegovine vršit će se na temelju uvjeta koje utvrdi ministarstvo nadležno za kulturu,
- nadzor nad sprovedbom mjera zaštite pokretnog naslijeđa vrši ministarstvo nadležno za kulturu.

S ciljem trajne zaštite pokretnog naslijeđa utvrđuju se sljedeće **hitne mjere zaštite za ikonostas i zidno slikarstvo**:

- hitno izvršiti konzervaciju i čišćenje ikona,
- ispitati i provjeriti malter i slojeve boja živopisa,
- fiksirati malter injektiranjem.

IV

Iznošenje pokretnog naslijeđa iz Bosne i Hercegovine nije dopušteno.

Izuzetno od odredbe stavka 1. ove točke, dopušteno je privremeno iznošenje pokretnog naslijeđa iz Bosne i Hercegovine radi prezentacije ili konzervacije, ako se utvrdi da konzervatorske radove nije moguće izvršiti u Bosni i Hercegovini, odnosno ako se procijeni da se konzervacija u inozemstvu može izvršiti kvalitetnije, brže i jeftinije.

Odobrenje u smislu prethodnog stavka daje Povjerenstvo, ako nedvojbeno bude utvrđeno da to neće ni na koji način ugroziti pokretno naslijeđe.

Povjerenstvo u svom odobrenju za privremeno iznošenje pokretnog naslijeđa iz Bosne i Hercegovine utvrđuje sve uvjete pod kojima se to iznošenje može izvesti, rok za povrat u Bosnu i Hercegovinu, kao i zaduženja pojedinih organa i institucija za osiguranje tih uvjeta te o tome obavještava Vladu Federacije, nadležnu službu sigurnosti, carinsku službu Bosne i Hercegovine i javnost.

V

Stavljaju se van snage svi sprovedbeni i razvojni prostorno-planski akti u dijelu u kojem su u suprotnosti sa odredbama ove odluke.

VI

Svatko, a posebno nadležni organi Federacije Bosne i Hercegovine, kantona/županija, gradske i općinske službe, suzdržat će se od preduzimanja bilo kakvih radnji koje mogu oštetiti nacionalni spomenik ili dovesti u pitanje njegovu zaštitu.

VII

Ova odluka dostavit će se Vladi Federacije, federalnom ministarstvu nadležnom za prostorno uređenje, federalnom ministarstvu nadležnom za kulturu, nadležnoj službi zaštite i općinskom organu uprave nadležnom za poslove urbanizma i katastra, radi sprovođenja mjera utvrđenih u toč. II–VI ove odluke, te nadležnom općinskom sudu radi upisa u zemljišne knjige.

VIII

Sastavnim dijelom ove odluke je obrazloženje sa pratećom dokumentacijom koje je dostupno na uvid zainteresiranim licima u prostorijama i na internetskoj stranici Povjerenstva (<http://www.kons.gov.ba>).

IX

Prema članku V. stavak 4. Aneksa 8 Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, odluke Povjerenstva su konačne.

X

Ova odluka stupa na snagu narednog dana od dana objavljivanja u "Službenom glasniku BiH".

Ovu odluku Povjerenstvo je donijelo u sljedećem sastavu: Zeynep Ahunbay, Martin Cherry, Amra Hadžimuhamedović, Dubravko Lovrenović i Ljiljana Ševo.

Broj: 06.3-2.3-53/13-29
3. rujan 2013. godine
Sarajevo

**Predsjedatelj Povjerenstva
Dubravko Lovrenović**

O b r a z l o ž e n j e

I – UVOD

Na osnovu članka 2. stavak 1. Zakona o sprovedbi odluka Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika, uspostavljene prema Aneksu 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, "nacionalni spomenik" je dobro koje je Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika proglasilo nacionalnim spomenikom, sukladno članku V. i VI. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, sve dok Povjerenstvo ne donese konačnu odluku o njihovom statusu, a za što ne postoji vremensko ograničenje i bez obzira da li je za dotično dobro podnesen zahtjev.

Niko Tošić iz Tuzle podnio je dana 18.06.2009. godine Povjerenstvu za očuvanje nacionalnih spomenika peticiju/prijedlog za proglašenje Hrama Vaznesenja Gospodnjeg u Gračanici nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine. Na osnovu prijedloga Povjerenstvo je pokrenulo postupak za proglašenje Hrama Vaznesenja Gospodnjeg u Gračanici nacionalnim spomenikom, sukladno sa člankom V. Aneksa 8 Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini i odredbama Poslovnika o radu Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika.

Izjava o značaju dobra

Hram Vaznesenja Gospodnjeg u Gračanici sagrađen 1926. godine, svojim položajem se istječe kao značajan element u gradskoj ambijentalnoj cjelini. Hram pripada tipu krstoobrazne kubične građevine sa kupolom, dva zvonika na zapadnoj strani i apsidom na istočnoj strani.

Živopis Hrama Vaznesenja Gospodnjeg izveden je u periodu od 1986. do 1989. godine. Jednostavan ikonostas gračaničke crkve očuvan je u cijelosti *in situ*. Ikonostas je izveden od drveta i ukrašen jednostavnom profilacijom. Ikonostas nosi dvanaest ikona koje su raspoređene u dvjema pravolinijskim horizontalnim linijama. U pogledu stila odražava duh neoklasicizma dok su ikone pod utjecajem ruskog baroka.

II – PRETHODNI POSTUPAK

U postupku koji prethodi donošenju konačne odluke o proglašenju predloženog dobra nacionalnim spomenikom, izvršen je uvid u:

- podatke o sadašnjem stanju i namjeni dobra, uključujući opis, arhitektonski snimak i fotografije,
- uvid u sadašnje stanje dobra,
- kopiju katastarskog plana,
- izvod iz posjedovnog lista,
- historijsku, arhitektonsku ili drugu dokumentarnu građu o dobru, koja je data u popisu korištene dokumentacije u okviru ove Odluke,
- peticiju za proglašenje Hrama Vaznesenja Gospodnjeg u Gračanici, nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine, od 18. lipnja 2009. godine sa priložima.

Prema odredbi članka V. stavak 2. Aneksa 8. Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini i članka 37. Poslovnika o radu Povjerenstva, prije donošenja konačne odluke o proglašenju dobra nacionalnim spomenikom, Povjerenstvo je dužno omogućiti vlasniku predloženog nacionalnog spomenika, podnositelju peticije, institucijama nadležnim za očuvanje naslijeđa, strukovnim i znanstvenim institucijama, stručnjacima i znanstvenicima, kao i drugim zainteresiranim osobama da iznesu svoje stavove.

Sukladno tomu, Povjerenstvo je poduzelo sljedeće aktivnosti:

- dopisom broj: 06.3-35.2-5/12-74 od dana 25.04.2012. godine zatražila dostavljanje dokumentacije i stavova u vezi sa proglašenjem Hrama Vaznesenja Gospodnjeg u Gračanici nacionalnim spomenikom, od: Općine Gračanica, Federalnog ministarstva prostornog uređenja, Zavoda za zaštitu spomenika u sastavu Federalnog ministarstva kulture i sporta i Zavoda za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona.

Do donošenja Odluke, Povjerenstvu je dostavljena sljedeća dokumentacija:

- dopisom broj: 03-23-2-582/12 od dana 30.04.2012. godine Federalno ministarstvo prostornog uređenja obavijestilo je Povjerenstvo da ne raslože podacima niti dokumentacijom za navedeno dobro,
- dopisom broj: 07-40-4-3156-1/12 od dana 04.05.2012. godine Zavod za zaštitu spomenika u sastavu Federalnog ministarstva kulture i sporta obavijestio je Povjerenstvo da je navedeno dobro bilo evidentirano i da nije bilo zaštićeno u Zavodu za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Bosne i Hercegovine,
- broj predmeta: 06-31-01949-201, broj akta: 06AH-001 od dana 23.05.2012. godine Općina Gračanica dostavila je Povjerenstvu traženu dokumentaciju (točnu lokaciju, podatke o sadašnjem vlasniku, kopiju katastarskog plana, ZK izvadak, orot-foto snimak lokacije dobra, fotografije objekta).

Na osnovu uvida u prikupljenu dokumentaciju i stanje predloženog dobra, utvrđeno je sljedeće:

1. Podaci o dobru

Lokalitet

Hram Vaznesenja Gospodnjeg nalazi se u centru Gračanice(1) u ulici Todora Panića 56.

Hram Vaznesenja Gospodnjeg pripada Zvorničko-tuzlanskoj eparhiji.

Nacionalni spomenik se nalazi na prostoru koji obuhvata k.č. 3068 (novi premjer), što odgovara k.č. 15/38 (stari premjer), posjedovni list broj 2069, z.k. uložak broj 2521, k.o. Gračanica, općina Gračanica, Federacija Bosne i Hercegovine, Bosna i Hercegovina.

Historijski podaci

Značajne promjene u urbanom razvoju Gračanice zabilježene su na prijelazu iz XIX u XX stoljeće. U periodu austrougarske uprave izgrađeni su Zgrada konaka, medresa, Bijela džamija, jevrejski templ (1890. godine), hotel na stanici i drugi javni i privatni objekti(2).

Prvi Mjesni odbor formiran je početkom studenog 1918. godine, a nakon toga i Kotarski odbor Narodnog vijeća u Gračanici. Za prvog predsjednika Mjesnog narodnog odbora u Gračanici izabran je bivši općinski vijećnik i ugledni trgovac Mihajlo Hadžistević, a za prvog predsjednika Kotarskog odbora, dotadašnji gradonačelnik Gračanice Ahmet-beg Širbegović(3).

U Kotarski odbor birano je 10 pravoslavaca, 9 muslimana, 1 katolik i 1 jevrej(4).

Početkom XX stoljeća u Gračanici je bilo 11 džamija, pravoslavna crkva, katolička crkva i jevrejski templ(5).

Od 1921. godine nakon odlaska mitropolita Ilariona Radonića(6) na službu u Vršačku eparhiju, pa sve do 1929. godine, Zvorničko-tuzlanskom eparhijom upravljali su episkopi iz susjednih eparhija. Nektarije (Krulj)(7), dotadašnji episkop zahumsko-raški (nikšićki), imenovan je na čelo Zvorničko-tuzlanske eparhije 1929. godine. Uprava episkopa Nektarija ovom eparhijom okarakterizirana je obnovom crkava i manastira, ali i velikom duhovnom obnovom vjerskog života. U periodu od 1921. godine do Drugog svjetskog rata u Zvorničko-tuzlanskoj eparhiji izgrađeno je 29 novih crkava, a obnovljeno je 17 starih crkva(8).

Vjerski život pravoslavnog stanovništva na području Gračaničkog sreza odvijao se u okviru Gračaničke srpske pravoslavne parohije i još devet prezvitorata i parohija na širem području Gradačačkog sreza(9).

Po završetku Prvog svjetskog rata oživljava i rad Srpsko-pravoslavne crkveno-školske općine u Gračanici. Na čelu te općine bio je Luka Milisavljević, koji je preko Crkveno-školskog odbora nastojao što prije normalizirati vjerski život pravoslavnog stanovništva na područja gračaničke

parohije, pa je pokrenuo više aktivnosti. Između ostalog i popisivanje i sanaciju štete, počinjene pravoslavnoj Crkveno-školskoj općini tijekom rata(10).

Na prostoru gornjeg dijela Srpske Varoši(11) nalazila se pravoslavna crkva manjih dimenzija, koja je zbog svoje dotrajalosti srušena(12).

Članovi Crkvenog odbora (među kojima su Hadžistević, Ivanišević, Blagojević) počeli su zagovarati izgradnju nove pravoslavne crkve u Gračanici. Pravoslavna crkvena općina je uputila zahtjev Gradskoj upravi da joj dodijeli novi lokalitet za gradnju crkve i to u centru grada, s obrazloženjem da namjerava graditi veći objekat, sa tri kupole. Početkom 1921. godine Gradsko vijeće je donijelo odluku da od Osnovne škole "ocjepi" 1/3 školskog vrta (oko 1.000 kvadratnih metara slobodnog zemljišta) i ustupi Srpskoj pravoslavnoj općini za gradnju crkve(13).

Gradnja crkve započeta je 1921. a završena je 1926. godine(14). Parohijski hram Vaznesenja Gospodnjeg osvećen je 1925. godine. Osvećenje je izvršio episkop šabački Mihajlo(15).

2. Opis dobra

Hram pripada tipu krstoobrazne kubične građevine sa kupolom, dva zvonika na zapadnoj strani i apsidom na istočnoj strani.

Svojom podužnom osovinom hram je orijentiran u pravcu istok (apsida) – zapad (ulaz), koji pokazuje manji otklon (od otprilike 2 stepena) prema pravcu sjeveroistok-jugozapad. Osnova crkve ima oblik slobodnog grčkog krsta.

Gabaritne vanjske mjere iznose: mjereno po osovini istok-zapad 19,12 metara (0,97+2,91+7,56+3,22+4,46 metara), odnosno mjereno po osovini sjever-jug 13,16 metara (2,91+2,56+7,56+3,22+4,46 metara).

Uz **naos**, širine oko 7,50 metara i ukupne dužine 12,80 metara, otprilike na sredini, prislonjene su pravokutne **pijevnice** dimenzija 5,97x1,55 metara. **Oltarski prostor** (proskomidij i đakonikon su u sklopu apside – nisu odvojeni prostori) sa proskomidijom dimenzija 0,57x1,85 metara, visine parapeta 1,09 metara i dubine 0,29 metara, đakonikom (istih dimenzija kao proskomidij) i časnom trpezom (kamenom) dimenzija 1,15x0,97x93 metara, smješten u polukružnoj **apsidi** presvedenom polukalotom, radijusa 3,46 metara i pravokutnim narteksom (pripratom), dimenzija – dubine 3,02 metra i dužine 5,70 metara (simetrično podijeljenim drvenom stolarijom), te prostor za zbor na galeriji dimenzija 3,02x5,76 metara presvedenim poluoblíčastim svodom i **dva zvonika** na zapadnoj strani crkve tlocrtne osnove 3,45x2,91 metara (vanjske dimenzije) i visine – mjereno od kote tla do vrha lukovice zvonika – oko 9,00 metara. Cijelom širinom crkve, a u prostoru dubine od 2,20 metara, mjereno od ikonostasa, odnosno apsidalne niše, izvedena je soleja. Soleja je denivelirana za +0,19 m u odnosu na pod naosa. Amvon, u centralnoj zoni soleje, u osovini sa carskim dverima ikonostasa ima radijus 0,70 metara. Od oltarskog prostora naos je odvojen drvenim **ikonostasom**.

Nad centralnim prostorom naosa uzdiže se **kupola**, visine do tjemena oko 17,00 metara i unutarnjeg radijusa oko 3,00 metara. Tambur kupole je sa unutarnje strane kružnog, a spolja šesnaetostranog presjeka. U unutarnjosti tambur kupole je oslonjen na pandantive (sferične trokutove) i na polukružne svodove pijevnica, odnosno na polukružne kamene lukove postavljene u pravcu zidnih pilastara. Visina tambura iznosi oko 3,00 metara. Na tamburu kupole nalazi se šesnaest istih, lučno završenih prozora dimenzija oko 0,45x1,80 metara.

Kamenim spiralnim stepeništem (visina stepenice iznosi 20 cm, a širina gazišta – 13 gazišta – 42,5 cm na najširem dijelu) smještenim južno od prostora narteksa (priprate), odnosno u zvoniku, pristupa se **galerijskoj etaži**, koja ima istu dubinu kao i priprata. Na gornjem podestu stepeništa nalazi se kamena ograda visine 0,90 i dužine 1,00 metar. Iz prostora galerije se ulazi na prvu etažu (drvene konstrukcije) crkvenog zvonika – unutarnji radius zvonika oko 1,50 metara. Visina drvene ograde galerije iznosi 0,90 metara.

Jednokrakim strmim drvenim stepeništem (ljestvama) penje se do posljednje drvene platforme zvonika. U prostoru posljednje, treće etaže zvonika u visini prozora zvonika, na drvenoj konstrukciji obješeno je jedno zvono.

U konstruktivnom smislu krakovi grčkog krsta zasvedeni su bačvastim svodovima koji su u zoni zidova naglašeni pilastrima, a u zoni pogleda svoda lučnim ojačanjima konstrukcije svoda (potkupolnih lukova) i čija visina, mjerena od kote poda do tjemena svoda, iznosi oko 10,00 m.

Iznad bačvastih svodova izvedena je drvena konstrukcija dvostrešnog krovišta pokrivenog bakarnim limom, a iznad kupole izvedena je drvena potkonstrukcija drvenih remenata poduprtih kosnicima i raspinjačama sa bakrenim limom na površinskoj drvenoj oplati kupole.

Podovi priprate, molitvenog i oltarskog prostora prizemlja izvedeni su sa završnom obradom od mermernih ploča, podnice zvonika od drveta, a pod zvorske galerije je cement.

Nosivi zidovi crkve su debeli oko 90 cm, nenosivi zidovi crkve 60 cm, zidani su pečenom ciglom, a malterirani sa unutarnje i vanjske strane, kao i zidovi crkvenog zvonika.

Crkva ima jedan **glavni ulaz** u osovini zapadne fasade koji čine dvokrilna hrastova vrata dimenzija 2,18x3,14 metara. Ispred ulaznog portala nalaze se tri stepenice sljedećih dimenzija: 0,37x4,13 metara, 0,40x3,42 metara, 1,00x3,16 metara. Portal, širine 6,26 metara i visine je naglašen za 0,97 metara u odnosu na ravan dva simetrična postavljena zvonika.

Prozorski otvori za osvjetljavanje unutarnjeg prostora crkve imaju polukružne završetke, a prodori svih prozorskih otvora kroz tijelo zidova u kojima se nalaze imaju konične forme radi što boljeg osvjetljenja unutar crkve.

Sjeverna i južna fasada predstavljaju gotovo simetrične bočne fasade, na kojima se nalazi u prvom pojasu po (promatrano kao cjelina – bez apside i zvonika) pet (3 prozorska otvora na centralnom dijelu naosa) lučno završenih prozorskih otvora dimenzija 1,20 x 2,50 metara (visine parapeta / unutarnje mjere 1,96 metara). U drugom pojasu, iznad lučno završenih prozorskih otvora nalazi se po jedan prozor kružnog oblika (okulus) – radijusa 60 cm. Iznad centralnog prozorskog otvora na centralnom dijelu naosa nalazi se u trećem pojasu jedan prozor kružnog oblika (okulus) – radijusa 60 cm.

Zapadna fasada – iznad ulaznog portala nalazi se prozorski otvor (gornji pojas – nivo zbora) lučno završen prozorski otvor dimenzija 2,18x1,77 metara (visine parapeta – unutarnja dimenzija- 1,03 metra) sa geometrijskim ukrašenim kamenim okvirom.

Na ulaznom portalu nalaze se dva pilastra (simetrično postavljeni od glavnog ulaza) koji se završava ionskim kimationom. Iznad pilastara, dužinom cijelog portala se proteže vijenac ispod kojeg se arkadni friz.

Na **istočnoj fasadi** se nalazi apsida na kojoj se nalazi tri lučno završena prozorska otvora dimenzija 1,20 x 2,50 metara. Na apsidi su se nalazila vrata dimenzija 9,75x1,09 metara koja su zazidana 1985. godine.

Na oba zvonika nalazi se po tri prozorska otvora na bočnoj strani (sjeverna strana i južna strana crkve) i prednjoj strani (zapadnoj strani crkve). U prvom pojasu nalazi se pravokutni prozorski otvor dimenzija 0,45x2,18 metara i visine parapeta 1,43 metara (vanjska dimenzija). U drugom pojasu se nalazi lučno završeni prozorski otvor dimenzija 0,42x0,63 metara i visine parapeta 0,91 metara (unutarnja dimenzija). U trećem pojasu nalazi se lučno završeni prozorski otvor dimenzija oko 0,45x2,50 metara. Na osmokutnom dijelu zvonika – gornjem dijelu zvonika – nalazi se osam lučno završeni prozorskih otvora dimenzija oko 0,45x1,80 metara.

Na fasadi se nalazi sokl visine 1,14 metara.

Crkva ima ograđeno dvorište (kamena ograda visine oko 1,00 metar). Na zapadnoj (ulaznoj) strani parcele nalazi se drvored od oko 7 stabala, koja su stara koliko i crkva.

Zidno slikarstvo

Živopis Hrama Vaznesenja Gospodnjeg izveden je u periodu od 1986. do 1989. godine. Hram je živopisao akademski slikar Dimitrij Ridžiski, iako bez teološke naobrazbe poštivao je tematski program živopisa, ali i ikonografske kanone uopće(16).

U polukupoli apside na plavoj podlozi naslikana je Bogorodica u crvenom himationu ispod kojeg se nazire bijela tkanina, raširenih ruku u ikonografskom tipu Širšaja. Zbog naglašenih crta Bogorodičino lice djeluje strogo, a zbog pozicije i dimenzija ona je dominantna predstava živopisa. U oltarskom prostoru, na zaobljenom zidu apside ispod Bogorodice, nalaze se dva diptiha sa sjeverne i južne strane, na kojima su prikazani arhijereji Jovan Zlatousti i Vasilije Ostroški (sjever) te Vasilije Veliki i Grigorije Dvojeslov (jug). Prikazi su intenzivnih boja, također shematični sa imenima ispisanim u kutovima slike.

U centralnoj kupoli se nalazi prikaz Hrista Pantokratora. Hristos je prikazan na plavoj podlozi u crvenoj košulji, ogrnut plavim himationom kako desnom rukom blagosilja, a lijevom drži otvorenu knjigu. U tamburu je prikaz dvanaest apostola – Sv. apostol Toma, Sv. apostol Vartolomej, Sv. apostol Matija, Sv. apostol Andrej, Sv. apostol Petar, Sv. apostol i evanđelista Luka, Sv. Jovan

Krstitelj, Sv. apostol Pavle, Sv. apostol Jovan, Sv. apostol Matej, Sv. apostol Jakov, Sv. apostol Marko, Sv. apostol Filip – prikazanih bez skraćivanja, u odorama intenzivnih boja, dok su od uobičajenih atributa apostola vidljivi krst u obliku X(17) iza Sv. Apostola Andreja, Sv. Apostoli Petar, Pavle, Jovan i Matej prikazani su sa sijedom kosom i bradom, dok su apostoli Toma, Vartolomej, Filip, Jakov i Luka sa mlađim crtama lica smeđe kose i brade, Sv. Apostol Petar u ruci drži ključeve, a odmah do njega je Sv. Pavle koji u lijevoj ruci drži mač, svi apostoli u ruci drže knjigu i stoje na oblacima. U pandantifima su predstave evanđelista – Matej, Luka, Marko i Jovan – prikazanih među oblacima sa ustaljenim atributima. Evanđelista Matej prikazan je sa anđelom iznad desnog ramena, Luka u desnoj ruci drži pero, a pored lijevog ramena prikazan je bik. Evanđelisti Marko i Jovan prikazani su, također, sa ustaljenim atributima: Marko sa lavom, a Jovan sa orlom sa raširenim krilima pored desnog ramena.

Na svodu iznad portala nalazi se prizor Vaskrsenja Hristovog na južnoj i Preobraženja Hristovog na sjevernoj polovini svoda. Između ove dvije scene je golub u letu kao simbol prisustva Svetog Duha. Kao centralna osoba oba prizora, Hristos je prikazan u cijelosti, dok su u Vaskrsenju tri čuvara i anđeo prikazani u dnu kompozicije jednako kao i apostoli u Preobraženju. Iznad portala je lučno završeni prizor Uspenja Bogorodice. Prizor je tradicionalno komponiran – Bogorodica je prikazana kako spokojna leži na postelji okružena vjernicima. U višoj zoni kompozicije, u bijelom oblaku kroz koji se probijaju zrake svjetlosti naslikan je Hristos koji desnom rukom blagosilja, a u lijevoj drži dijete koje simbolizira Bogorodičinu dušu. Na zidu zbora naslikani su u velikim dimenzijama arhanđeli Gavriilo i Mihajlo.

Na južnom zidu, iznad prozora nalaze se tonda s prikazom (od ikonostasa) Sv. Simeon Mirotočivi, Sv. Sava i Sv. Velikomučenik car Lazar, a na sjevernom zidu tonda s prikazom Sv. Velikomučenice Nedelje, Paraskeve (Petke) i carice Milice. Na istočnom zidu južnog kraka transepta nalazi se prikaz Sv. Jovana Krstitelja, a na zapadnom Sv. Arhidakona Stefana. Oba lika prikazana su stojeći u poluprofilu. Jovan Krstitelj prikazan je kao isposnik u pustinjском pejzažu ogrnut kožom. Sv. Arhidakon Stefan prikazan je u odjeći dakona sa knjigom u lijevoj ruci, a kandilom u desnoj. Pozadina je tamna i ne odražava neki konkretan ambijent (enterijer ili pejzaž). Zidne slike su lučno završene, približnih dimenzija 150 cm x 72 cm.

Na istočnom zidu sjevernog kraka transepta nalazi se prikaz Sv. Nikole, a na zapadnom Arhanđela Mihajla. Prizor sa Sv. Nikolom u odnosu na ostale zidne slike građaničke crkve ima nešto jasniju podjelu planova. U prvom planu je lik Sv. Nikole u raskošnoj episkopskoj odori sa križem u desnoj ruci. U drugom planu je pozadina s plovećim brodom na moru koje udara u stijenu na kojoj je manastir, što je uobičajeno ikonografsko rješenje, posebno učestalo od 18. stoljeća. Arhanđeo Mihajlo prikazan je sa vagonom u lijevoj ruci i mačem u desnoj. Zanimljiv detalj je jednakostranični trougao sa okom u središtu koji simbolizira Svevideće oko Božije. Trougao je pozicioniran iznad glave Arhanđela. Slike su lučno završene, približnih dimenzija 150 cm x 72 cm.

U sjevernoj i južnoj niši, lijevo i desno od ulaza u naos crkve nalazi se prikaz Sv. Velikomučenika Đorđa (S), dimenzija 118 cm x 101 cm i Sv. Velikomučenika Dimitrija (J), dimenzija 118 cm x 101 cm. Sv. Velikomučenik Đorđe je prikazan prema ikonografskim kanonima – na konju s kopljem u ruci u činu probadanja zmaja dok je Sv. Velikomučenik Dimitrija prikazan kao konjanik kako kopljem probada neznabožackog vladara.

Zidne slike se nalaze još i **u priprati, u hodniku** prema južnom zvoniku Sv. Ignjatije Bogonosac, dimenzija 147 cm x 77 cm, a u sjevernom Sv. Trifun, dimenzija 147 cm x 77 cm. Ignjatije Bogonosac prikazan je stojeći kako desnom rukom blagosilja, a u lijevoj drži ikonu sa likom Hristovim, pozadina je neodređena, tamna površina s ulogom stvaranja dojma dubine. Mladoliki Sv. Trifun prikazan je stojeći sa križem u desnoj i kopljem u lijevoj ruci. U pozadini je močvarni pejzaž. Oba prizora intenzivnih su boja gdje dominiraju crvena i plava.

Prostor zida bez zidnih slika prekriven je šablonskim ukrasima (uglavnom prepleti i križevi). Zidne slike su od ostatka zida odvojene iluzijom okvira.

Ikonostas

Jednostavan ikonostas u cijelosti je očuvan, a potječe iz vremena gradnje same crkve (dimenzija približno 6,30m x 5,20m). Ikonostas je izveden od drveta i ukrašen jednostavnom profilacijom koja sugerira arhitektonski element stub čija je funkcija razdvajanje polja sa ikonama. Konstrukcija ikonostasa je ukrašena i sa šest istovjetnih duborezbaranih lučnih vijenaca koji se nalaze iznad ikona te šest križeva u donjem dijelu prve zone. Ikonostas nosi dvanaest ikona koje su

rasporedene u dvjema pravolinijskim horizontalnim linijama(18). Ikonostas odražava duh neoklasicizma dok su ikone pod utjecajem ruskog baroka.

Konstrukcija ikonostasa je zlatnosmeđe boje dok je duborez obojen u bijelo. Nemamo sačuvane podatke o radionici ili majstoru koji je izradio ikonostas i dvanaest ikona ugrađenih u njega, a vrijeme nastanka možemo pretpostaviti u odnosu na godinu osvještenja crkve (1926. godine).

Kompoziciju ikonostasa možemo podijeliti u dvije horizontalne zone tematskog programa sa velikim Raspećem na vrhu.

Prva zona, posmatrano S→J:

1. Sjeverna vrata, Arhandel Mihajlo, ulje na platnu, približnih dimenzija 37 cm x 62 cm,
2. Prestona ikona, Bogorodica sa Mladencem (Odigitrija), ulje na platnu, približnih dimenzija 52 cm x 118 cm,
3. Carske dveri, Blagovijesti, ulje na platnu, približnih dimenzija 85 cm x 100 cm,
4. Prestona ikona, Hristos, ulje na platnu, približnih dimenzija 52 cm x 118 cm,
5. Južna vrata, Arhidakon Stefan, ulje na platnu, približnih dimenzija 37 cm x 62 cm.

Prikazi svetaca su statični i podrazumijevaju svetački lik u prvom planu, prikazan u stojećem stavu, *en face* uglavnom okružen pejzažem (oblaci ili pašnjak). Boje njihovih odora su izgubile na intenzitetu uslijed nepovoljnog djelovanja atmosferilija. Bogorodica i Anđeo u prizoru Blagovijesti su, također, predstavljeni *en face* gotovo kao zasebni prikazi svetačkih likova.

Druga zona, posmatrano S→J:

1. Rođenje Hristovo, ulje na platnu, približnih dimenzija 52 cm x 118 cm,
2. Krštenje Hristovo, ulje na platnu, približnih dimenzija 52 cm x 118 cm,
3. Posljednja večera, ulje na platnu, približnih dimenzija 100 cm x 98 cm,
4. Sveta Trojica, ulje na platnu, približnih dimenzija 100 cm x 60 cm,
5. Vaskrsenje Hristovo, ulje na platnu, približnih dimenzija 52 cm x 118 cm,
6. Silazak Svetoga Duha, ulje na platnu, približnih dimenzija 52 cm x 118 cm.

Šest prizora iz Hristovog života izvedeni su u formatu vertikalno postavljenog pravokutnika sa lučnim završetkom. Kompozicije su u pogledu ikonografije vrlo čitke i obiluju detaljima. Kao i u zoni I, zbog nepovoljnog utjecaja atmosferilija boje su danas manje intenzivne. Elementi svakog od prizora su u službi što jasnije prezentacije epizoda iz Hristovog života i podrazumijevaju Hrista kao nositelja i središnjeg lika radnje svakog od oslikanih prizora; apostoli, Bogorodica, svetački likovi – u službi pojašnjenja prizora; arhitektura ili pejzaž – također, u službi pojašnjenja prizora, a u likovnom smislu u službi pozadine.

Na vrhu ikonostasne pregrade nalazi se Veliko raspeće. Sa desne strane razapetog Hrista nalazi se Bogorodica, a sa lijeve mladoliki sveti Jovan Bogoslov (apostol Jovan, Jovan sa Patmosa).

3. Dosadašnja zakonska zaštita(19)

Dobro je bilo evidentirano u Republičkom zavodu za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa BiH, pod nazivom:

- Pravoslavna crkva, centar Gračanice, općina Gračanica - Međuratni period, izgrađena 1926. godine.

Dobro nije bilo zaštićeno u Zavodu za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Bosne i Hercegovine.

4. Istraživački i konzervatorsko-restauratorski radovi

Nema podataka o istraživačkim i konzervatorskim radovima na objektu.

Objekat je obnavljan u toku **80-tih godina 20. stoljeća**. Tom prigodom su urađeni sanacioni radovi na crkvi: promijenjen je prijašnji pokrov crkve od pocinčanog lima, koji je bio dotrajao i oštećen, pokrovom od bakarnog lima sa svim potrebnim opšavima; ulazi u crkvu na sjevernom zidu i apsidu su zazidani; malteriranje, gletovanje i krečenje zidova i plafona crkve; promijenjene su oštećene i dotrajale grede drvene konstrukcije krova i lukovice zvonika; obnovljena je fasada crkve.

5. Sadašnje stanje dobra

Objekat se nalazi u relativno dobrom stanju.

Zbog oštećenja krovnog pokrivača (stanje poslije 1995.), konstrukcija svoda iznad soleje je bila izložena dugotrajnom djelovanju atmosferske (kiše i snijega) vlage. Na tom dijelu svod je saniran u periodu nakon 1995. godine, ali je dio živopisa kojim je bio prekriven izgubljen.

Na ikonostasu se nalaze grafiti iz perioda 1992.–1995., koje je neophodno ukloniti na odgovarajući način.

6. Specifični rizici

- Vlaga uslijed prokišnjavanja.

III – ZAKLJUČAK

Primjenjujući Kriterije za proglašenje dobara nacionalnim spomenicima ("Službeni glasnik BiH", br. 33/02 i 15/03), Povjerenstvo donosi odluku kao u dispozitivu. Odluka je utemeljena na sljedećim kriterijima:

- A. Vremensko određenje**
- B. Historijska vrijednost** (veza građevine sa značajnim događajem u historiji).
- C. Umjetnička i estetska vrijednost**
 - iii. proporcije
 - iv. kompozicija
 - v. vrijednost detalja
- D. Čitljivost**
 - iv. svjedodžba o određenom tipu, stilu ili regionalnom maniru
- E. Simbolička vrijednost**
 - i. ontološka vrijednost
 - ii. sakralna vrijednost
 - iii. tradicionalna vrijednost
 - iv. vezanost za rituale ili obrede
 - v. značaj za identitet grupe ljudi
- G. Izvornost**
 - i. oblik i dizajn
 - ii. namjena i uporaba
 - iii. položaj i smještaj u prostoru
 - vi. duh i osjećanja

U prilogu ove odluke je sljedeća dokumentacija:

- kopija katastarskog plana,
- posjedovni list,
- fotodokumentacija (fotografije postojećeg stanja, lipanj 2013. godine).

Korištena literatura

Tijekom vođenja postupka proglašenja nacionalnim spomenikom historijskog spomenika – Hram Vaznesenja Gospodnjeg u Gračanici, korištena je sljedeća literatura:

Arhiv BiH; Narodna vlada SHS; dalje: ABG NVSHS opća A BiH NV SHS obično 643/1919.

1928. *Narodno jedinstvo, Zvanični kalendar (svih šest oblasti Bosne i Hercegovine) za prostu 1929. godinu.* Sarajevo: 1928.

1988. Tihčić, Esad; Hamzić, Omer. *Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji.* Gračanica: 1988.

1977. Srpska pravoslavna eparhija zvrničko-tuzlanska. *Šematizam.* Tuzla: 1977.

2005. Zoran M. Jovanović. *Azbučnik.* Beograd: Muzej srpske pravoslavne crkve, 2005.

2012. Hamzić, Omer. *Gračanica i okolina u periodu između dva svjetska rata.* Travnik: 2012.

(1) Gračanica je grad u sjeveroistočnom dijelu Bosne i Hercegovine, sastavni dio Tuzlanskog kantona i centar istoimene općine. Zahvata veći dio doline rijeke Spreče u njenom donjem toku i dio planine Trebava.

(2) Na prostoru duž desne obale Sokoluše, 1895. godine podiže se nasip na kojem se gradi željeznička stanica od tri kolosjeka i stanična zgrada... Duž lijeve obale izgrađena je ulica sa ogradom od malih kamenih kula i kamena stepeništa niz koju se spuštalo sa ulice u rijeku.

Tihić, Esad; Hamzić, Omer, *Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji*, Gračanica: 1988., 57–58.

(3) Hamzić, Omer, *Gračanica i okolina u periodu između dva svjetska rata*, Travnik: 2012., 29–31.

(4) Arhiv BiH; Narodna vlada SHS; dalje: ABG NVSHS opća A BiH NV SHS obično 643/1919.

(5) Tihić, Esad; Hamzić, Omer, *Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji*, Gračanica: 1988., 58.

(6) Mitropolit Ilarion Radonić (1910.–1921.) rođen je u Molu 8. rujna 1871. godine. Gimnaziju i bogosloviju završio je u Sremskim Karlovcima, tri godine Pravnog fakulteta u Jegri i Pešti. Pravne znanosti je prekinuo 1898. godine na poziv Nikolaja Mandića i postavljen za suplementa, profesora i najzad za rektora Reljevske bogoslovije. Godine 1899. stupio je na monaški čin u manastiru Ozren i rukopoložen za jerođakona i jeromonaha, a 1901. godine postao je sindel, zatim protosindel, a 1909. godine arhimandit. Za episkopa je hirotoniziran 2. svibnja 1910. i ustoličen istog dana u Tuzli za Zvorničko-tuzlanskog mitropolita.

Srpska pravoslavna eparhija zvorničko-tuzlanska, *Šematizam*, Tuzla: 1977., 81–83.

(7) Episkop Nektarije – kršteno ime Nikola (Krulj) – (1928.–1955.) rođen je 30. studenog 1879. godine u selu Pocrnji kod Ljubinja. Po završetku gimnazije u Mostaru pohađao je bogosloviju u Reljevu (do 1907.), nakon čega je postavljen za tajnika Crkvenog suda u Mostaru (do 1912.). Za to vrijeme je studirao pravne znanosti u Beču i Zagrebu gdje je 1911. godine promoviran za doktora znanosti. Godine 1912. rukopoložen je za prezvitera, a pošto je položio katihetski ispit, prešao je za katihetu gimnazije u Mostaru, zatim u Bihacu i Tuzli. Poslije Prvog svjetskog rata postavljen je za profesora Bogoslovije u Sarajevu, zatim za rektora Bogoslovije u Sremskim Karlovcima, Prizrenu i Bitolju, gdje ga je 1925. godine zatekao izbor za episkopa Zahumsko-raške eparhije. Monaški postrig primio je u manastiru svetog Hauma u Ohridu 1926. godine dobivši ime Nektarije. Godine 1926. svečano je ustoličen u Nikšiću. Odlukom Svetog arhijerejskog sabora premješten je za episkopa zvorničko-tuzlanske i ustoličen u Tuzli 1928. godine.

Srpska pravoslavna eparhija zvorničko-tuzlanska, *Šematizam*, Tuzla: 1977., 83–86.

(8) Sagrađeno je 13 novih kapela, a 4 su obnovljene. Obnovljena su tri manastira (Ozren, Tavna i Papraća), sagrađeno 30 parohijskih domova, a 7 obnovljeno. Među crkvama ovog perioda ističu se monumentalne crkve u Gračanici, Doboju, Bosanskom Šamcu.

Srpska pravoslavna eparhija zvorničko-tuzlanska, *Šematizam*, Tuzla: 1977., 41.

(9) *Narodno jedinstvo, Zvanični kalendar (svih šest oblasti Bosne i Hercegovine) za prostu 1929. godinu*, Sarajevo: 1928., 281.

(10) Tihić, Esad; Hamzić, Omer, *Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji*, Gračanica: 1988., 315.

(11) Naselja sa pravoslavnim stanovništvom razvijala su se na planini Ozren, njegovom pobrđu i poljima sa lijeve strane Spreče, od Puračića, odnosno Sižja i Krtove do iza Boljanića prema Doboju, zatim u gornjem pobrđu Trebave, kao i na prostoru između rijeke Bosne i Trebave, do Doboja, uz cestu prema Modriči. Gračaničkom srezu pripadala su sljedeća srpska sela: Boljanić, Bušletić, Gornji Osječani, Grapska Srpska, Donji Osječani, Kakmuž, Karanovac, Kožuhe, Kostajnica, Krtova, Lohinja, Paležnica, Petrovo Selo Brđani, Petrovo Selo Lužani, Porječina, Poturice, Sižje, Skipovac, Sočkovac, Čivčije i mahala Srpska Varoš u Gračanici. Tihić, Esad; Hamzić, Omer, *Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji*, Gračanica: 1988., 315.

(12) Tihić, Esad; Hamzić, Omer, *Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji*, Gračanica: 1988., 169.

(13) A BH ZV1 86-16/52, 1921., Izvještaj Školskog nadzornika Oblasne uprave Tuzla, 21. i 28. 5. 1921. Projekti za izgradnju pravoslavne crkve u Gračanici nose datum 5. 6. 1921.; Arhiv Bosne i Hercegovine, Građevinska direkcija Sarajevo (1920.–1929.) 71151.

(14) A BH ZV1 86-16/52, 1921., Izvještaj Školskog nadzornika Oblasne uprave Tuzla, 21. i 28. 5. 1921. Projekti za izgradnju pravoslavne crkve u Gračanici nose datum 5. 6. 1921.; Arhiv Bosne i Hercegovine, Građevinska direkcija Sarajevo (1920.–1929.) 71151.

(15) Srpska pravoslavna eparhija zvorničko-tuzlanska, *Šematizam*, Tuzla: 1977., 190.

- (16) Crkveni ljetopis nije sačuvan, navedene informacije preuzete su od sveštenika Radovana Gruića koji je službu u gračaničkoj crkvi preuzeo 1972. godine.
- (17) Oblik krsta na kojem je bio razapet.
- (18) Zoran M. Jovanović, *Azbučnik*, Beograd: Muzej srpske pravoslavne crkve, 2005., 201.
- (19) Dopis broj: 07-40-4-3156-1/12 od dana 04.05.2012. godine Zavod za zaštitu spomenika u sastavu Federalnog ministarstva kulture i sporta.